

nych stronach, analizowanie zagrożeń i przygotowanie się do nich, ekspozowanie mocnych stron w codzienności).

Zgromadzone w technice informacje służą do przygotowania dalszego planu działań organizacji. Analiza SWOT jest bardzo często zbieżna z tzw. analizą pola sił, gdyż mocne strony i szanse mogą być uznane za siły napędowe zmian, a słabe strony i zagrożenia za siły hamujące. Analiza SWOT daje szansę szybkiej oceny sytuacji w instytucji i umożliwia dokonanie koniecznych usprawnień, jeśli zajdzie taka konieczność. Okresowe monitorowanie sytuacji stanowi ważny instrument kreowanej kultury organizacji.

Opracowanie: *Edward Nycz*

Bibliografia:

- Elsner D., *Doskonalenie kierowania placówką oświatową*, Chorzów 1999.
Elsner D., *SWOT*, „Dyrektor Szkoły” 1998, nr 1.
Jak planować rozwój placówki oświatowej? Teoria i praktyka, red. D. Elsner, Chorzów 2001.
Vollmuth H.J., *Controlling. Analizy operacyjne, analizy strategiczne*, Warszawa 1996.
Ziemski S., *Problemy dobrej diagnozy*, Wrocław 1974.

ARS MORIENDI – METODY PRACY SOCJALNEJ DO AKCEPTACJI ŚMIERCI (ang. *ars moriendi – methods of social work towards acceptance of death*). *Ars moriendi* to sztuka (umiejętność) umierania, zespół sposobów przygotowania się do własnej śmierci obejmujących metody afirmatywne do pozytywnego, realistycznego spojrzenia na ograniczoność (przygodność, okazjonalność, kruchość) życia ludzkiego jako bytu doczesnego, skończonego, ograniczonego w czasie i przestrzeni, co prowadzi w efekcie do godnej akceptacji naturalnego stanu rzeczy, do pogodzenia się ze światem i z faktem nieuchronności własnego odejścia z tego świata, tj. śmierci własnej, antycypowanej już za życia wraz z nabieraniem doświadczenia życiowego.

Do zmiany postaw mentalnych, w szczególności w terapii stosowanej wobec tanatofobii, używa się różnych metod, opisywanych szczegółowo przez tanatopsychologię (ks. Józef Makselon). Do metod pracy socjalnej służących akceptacji śmierci zalicza się przede wszystkim:

- 1) metody religijne,
- 2) metody moralne,
- 3) metody psychologiczne,
- 4) metody pedagogiczne.

Ad 1. Do metod religijnych, w szczególności metod chrześcijańskich zaliczymy np. rozmyślanie o śmierci, medytacje nad śmiercią jako formą przejścia do życia wiecznego, modlitwy powszednie Kościoła, w których występuje albo element śmierci („módl się za nami grzesznymi, teraz i w godzinę śmierci naszej”, *Zdrowaś Maryjo*), albo element pogodzenia się z rzeczywistością

(„bądź wola Twoja”, „zbaw nas ode złego”, „przyjdź Królestwo Twoje”, *Ojciec nasz*), albo nadzieja na zmartwychwstanie, tj. przewyciężenie śmierci („wierzę w ciała zmartwychwstanie i żywot wieczny”, *Credo*), liturgię wielkopiątkową, podczas której, kontemplując śmierć Chrystusa, rozmyśla się także o śmierci własnej, przeżywa się cudzą śmierć jak własną, specjalne nabożeństwa moriendalne, np. obrzędy tzw. Arcybractwa Dobrej Śmierci (Arcybractwa Męki Pańskiej) u franciszkanów w Krakowie odprawiane w Wielkim Poście nieprzerwanie od XVI w. do dziś, nabożeństwa paraliturgiczne, np. koronka do Miłosierdzia Bożego odmawiana w godzinie śmierci, specjalne litanie za konających, za zmarłych, nadto modlitwy zwane suplikacjami (z sekwencją: „od nagłej a niespodziewanej śmierci, zachowaj nas, Panie”) i inne.

Do własnej śmierci chrześcijanie przygotowują się również, uczestnicząc w pogrzebach (oswajanie się ze śmiercią), mszach św. za zmarłych, wspólnie odmawiając tzw. wypominki w określonych porach, np. przed mszami św. (wypominki całoroczne lub listopadowe), uświęcając życie i śmierć człowieka jako przejście do innej rzeczywistości.

Kościół katolicki wypracował skuteczne metody społecznej pedagogii akceptacji śmierci, obrzędów funeralnych i moriendalnych, nadto zwyczajów konsolacyjnych (w religii chrześcijańskiej istnieje obyczaj pocieszania osób bliskich po czyjejś śmierci prowadzący do akceptacji śmierci, np. kogoś bliskiego w rodzinie).

Ad 2. Metody moralne (filozoficzne, etyczne) polegają na przyjęciu porad, pocieszeń czy wskazówek płynących z intelektualnych nauk określonej filozofii odnośnie do śmierci i godnego, moralnego sposobu umierania; wykazują się one jednak mniejszą skutecznością niż metody religijne, ponieważ brakuje im wiary religijnej w życie pozagrobowe, brakuje gwarancji religijnej, są tylko czystą konstrukcją intelektualną pozbawioną umocowania transcendentnego.

Ad 3. Celem metod psychologicznych (psychoterapeutycznych) jest przewyciężenie lęku przed śmiercią, tzw. mortuofobii; stosowane są one wobec pacjentów z silnymi zaburzeniami typu lękowego, mogą być połączone z farmakoterapią.

Ad 4. Metody pedagogiczne (wychowawcze, opiekuńczo-wychowawcze i dydaktyczne) skierowane są do osób z różnych grup wiekowych, są ukierunkowane na prawdę i dobro człowieka.

Pracownicy socjalni, psychologowie oraz duchowni w hospicjach i innych placówkach opieki paliatywnej mogą w ramach pracy socjalnej w sytuacji zagrożenia życia wykorzystywać w pełnym zakresie rozmaite typy metod pracy z osobą potrzebującą pomocy, ponadto także wobec rodzin i bliskich osób hospitalizowanych, przy czym metody najskuteczniejsze są związane z silną relacją międzyosobową. Metody religijne, filozoficzne (moralne) i psychologi-

czne (terapeutyczne), pedagogiczne w ramach powszechnego podejścia pedagogiki społecznej odnośnie do przygotowania osób do śmierci nie mają ograniczeń czasowych czy przestrzennych, można je wykorzystywać w zależności od potrzeb w pełnym zakresie, zależy to od sytuacji i predyspozycji osoby pomagającej i osoby potrzebującej pomocy.

Wyróżniamy dwa główne typy metod pracy socjalnej przy przygotowaniu człowieka do akceptacji śmierci własnej i akceptacji śmierci bliskich członków rodziny:

- metody przeżyciowe – oddziaływanie na sferę emocjonalną, np. silne zaangażowanie emocjonalne w akty religijne (wzbudzenie żarliwości religijnej, wspólnotowe uczestnictwo w obrzędach religijnych);
- metody poznawcze – dydaktyka wiedzy o śmierci, intelektualne wyjaśnienie faktu nieuchronności śmierci i przygodności bytu ludzkiego w perspektywie sumy jego osobistych, jednostkowych dokonań życiowych (pozytywna retrospektywa życiowa, pozytywne spojrzenie na własne życie jako wartość ograniczoną w czasie i przestrzeni).

Do środków pomocniczych należą: dialog z potrzebującym, stała obecność bliskich przy umierającym, trzymanie za rękę, wspólne modlitwy, przypomnianie dobrych chwil, pozytywne odnoszenie się do osoby umierającej, tworzenie atmosfery godności i powagi, nieizolowanie człowieka od bliskich, udzielenie sakramentu namaszczenia chorych przez kapłana (olejami świętymi), czytanie Pisma św. na głos przy osobie potrzebującej (umierającej) dla wzmocnienia ducha, dbanie o fizyczny i psychiczny dobrostan osoby potrzebującej (umierającej). Organ słuchu utrzymuje najdłużej łączność ze światem zewnętrznym podczas agonii, dlatego należy prowadzić modlitwy, trzymając umierającego za rękę aż do końca, a nawet jakiś czas już po ustaniu czynności życiowych (człowiek jest świadomy po ustaniu bicia serca, po zaniknięciu oddechu, jeszcze przez jakiś czas słyszy zanim zanikną ostatnie funkcje zmysłów – tak dzieje się do końca utrzymania się organizmu w stanie śmierci klinicznej i mózgowej). Tanatologia stosowana bada fenomen śmierci i wskazuje na konkretne zachowania organizmu w momencie śmierci.

Poza wymienionymi wyżej środkami bezpośrednimi przez okres całego życia stosowane są pedagogiczne środki pośrednie, przygotowawcze (nabożeństwa związane ze śmiercią, edukacyjne pogadanki w szkołach, w rodzinie, podczas zajęć katechetycznych); ich celem jest niespychanie śmierci w sferę tabu.

Pedagogiki religijna oraz społeczna, w których obrębie pojawia się pedagogika tanatologiczna, stworzyły teorię przygotowania siebie oraz innych do faktu śmierci każdego człowieka (teoria relacji interpersonalnych w kontekście śmierci). Tematyka mortualna (tanatologiczna) i funeralna poruszana przez sztukę zajmuje miejsce w historii sztuki (sztuka cmentarzy, sztuka pogrzebów, *danse macabre*, temat śmierci i wieczności w sztuce, eschatologizm

w sztuce), pomagając zrozumieć śmierć. Teologia wyodrębnia specjalny dział zwany eschatologią (bada, w kontekście objawienia, zagadnienie śmierci, zmartwychwstania, Sądu Ostatecznego, rzeczy ostatecznych człowieka, tj. czyśćca, nieba albo piekła). Kultura chrześcijańska sublimuje temat śmierci; sztuki plastyczne, literatura, muzyka, teatr, film pomagają człowiekowi stopniowo oswoić śmierć i pogodzić się z jej nieuchronnością. Elementy symboliki sztuki mogą być wykorzystywane podczas pracy socjalnej, w edukacji w różnych sytuacjach życiowych w zależności od stanu osoby potrzebującej. Pedagogika kultury życia obejmuje problematykę całego życia (od życia poczętego począwszy aż po problematykę końca życia). Pedagogika prenatalna bierze pod uwagę także fakt śmierci dzieci nienarodzonych (śmierci naturalnej, w wyniku poronienia, i śmierci zadanej sztucznie, tj. aborcji) lub urodzenia martwego dziecka i konsekwencje psychologiczne tych faktów dla matki, która utraciła dziecko (syndrom postaborcyjny, syndrom postporonny, ogólnie: syndrom posttanatyczny). Pedagogika społeczna bada fakt oddziaływania śmierci dziecka (narodzonego albo nienarodzonego) na psychikę matki i psychikę ojca oraz ukazuje sposoby przezwyciężenia bólu rodziców po śmierci dziecka (kultura życia). Geriatria i geriagogika, badając starzenie się organizmów ludzkich i ich zachowanie w starości, uwzględniają aspekt religijny, filozoficzny, psychologiczny, pedagogiczny, a nie tylko biomedyczny, ponieważ człowiek jest osobą jako całość i wymaga całościowego, personalistycznego podejścia również odnośnie do procesu umierania oraz indywidualnej akceptacji tego realnego faktu. Religioznawstwo (tanatologiczne) i etnologia (tanatologiczna) oraz antropologia kultury (tanatologicznej) dostarczają opisów konkretnych zachowań ludzkich w obliczu śmierci w poszczególnych cywilizacjach, kulturach, religiach i przedstawiają stosowane w nich metody oswojenia śmierci.

Pracownicy socjalni, pedagodzy, opiekunowie, wychowawcy, lekarze, pielęgniarki, wolontariusze, duchowni (kapłani i siostry zakonne), świeccy członkowie wyspecjalizowanych bractw religijnych – stanowią potencjał w procesie przygotowania osób do akceptacji śmierci (w skali ogólnospołecznej, ogólnonarodowej). Każdy człowiek może być osobą potrzebującą pomocy duchowej, wsparcia społecznego w obliczu śmierci. Relacje pomiędzy opiekunami a podopiecznymi zależą od kultury i stopnia społecznego uświadomienia sobie, że śmierć nie jest czymś wstydlivym, czymś, od czego ucieka się w zabawę (konsumeryzm, ludyczność), o czym próbuje się zapomnieć (anamneza społeczna), ale czymś jak najbardziej naturalnym, realnym, ludzkim, powszechnym.

Sztuka umierania – sztuka przygotowania (siebie i innych) do śmierci – dzieli się kulturowo, według poszczególnych religii (chrześcijańska, buddyjska, hinduistyczna, islamska, judaistyczna, animistyczna *etc.*) oraz w zależności od poszczególnych kultur narodowych (narodowe zwyczaje dotyczące

śmierci), a także w zależności od cywilizacji (majańska, aztecka, chińska, indyjska, staroegipska, sumeryjska, mezopotamska, babilońska, żydowska, bizantyńska – wschodniochrześcijańska, grecka, rzymska, łacińska – zachodniochrześcijańska, turańska, muzułmańska).

Zob. także: **Opieka długoterminowa, Opieka hospicyjna, Opieka paliatywna.**

Opracowanie: *Marek Mariusz Tytko*

Bibliografia:

Angst vor dem Tod in Abhängigkeit von religiösen Einstellungen und Forlebenserwartungen.

Eine psychologische Untersuchung, vorgelegt von U.P.R. Birkholz, Köln 1992.

Makselon J. ks., *Antropologiczne implikacje badań tanatopsychologicznych*, Wrocław 1990.

Makselon J. ks., *Człowiek wobec śmierci. Aspekty psychologiczno-pastoralne*, Kraków 2005.

Makselon J. ks., *Egzystencjalny wymiar religijności i postawy wobec śmierci*, Lublin 1979.

Makselon J. ks., *Lęk wobec śmierci: wybrane teorie i badania psychologiczne*, Kraków 1988.

Makselon J. ks., *Orientacja temporalna a postawa wobec śmierci*, Kraków 1987.

Makselon J. ks., *Psychologiczne aspekty lęku przed śmiercią*, Kraków 1986.

Makselon J. ks., *Specyfika postaw wobec śmierci*, Warszawa 1981.

Makselon J. ks., *Struktura wartości a postawa wobec śmierci. Studium z tanatopsychologii*, Lublin 1983.

Makselon J. ks., *The fear of death and religiousness*, Kraków 1994.

ARS VIVENDI – METODY PRACY SOCJALNEJ DO AKCEPTACJI ŻYCIA (ang. *ars vivendi – methods of social work towards acceptance of life*). *Ars vivendi* to sztuka (umiejętność) życia, zespół sposobów przygotowania się (siebie) do życia obejmujących zastosowanie metod afirmatywnych do pozytywnego, realistycznego spojrzenia na życie ludzkie jako całość, co prowadzi w efekcie do godnej akceptacji pełni człowieczeństwa osoby, tj. do pogodzenia się z naturalnym następstwem kolejnych okresów życia ludzkiego, rozwijającego się od (naturalnego) poczęcia osoby poprzez fazę prenatalną, narodziny, dzieciństwo, okres dorastania, dojrzałość (dorosłość), aż po starzenie się (różne fazy, w zależności od wieku, aż po śmierć). Akceptacja ta z reguły zwiększa się (powinna się zwiększać) wraz z nabieraniem doświadczenia życiowego przez daną osobę i wraz z pogłębieniem się tzw. mądrości życiowej danej osoby i jej dobrostanu, przez co stwarza ona sobie warunki do pełniejszej akceptacji własnego życia, godnego bytowania.

Zadaniem szeroko rozumianej pracy socjalnej jest m.in. pobudzenie podopiecznych (wychowanków) do akceptacji własnego życia. Stefan Szuman pisał o pogodnym i poważnym zagadnieniu afirmacji życia, która to afirmacja prowadzi do akceptacji życia (akceptacji życia innych i własnego życia, samoakceptacji, tzn. akceptacji siebie jako osoby). Do metod pracy socjalnej służących akceptacji życia zalicza się przede wszystkim: